

ПРЕПОДАВАНЕ И УСВОЯВАНЕ НА ПРАВИЛА В ЧАСА НА КЛАСА

Любен Витанов

Резюме: Правилата са ключов компонент от позитивната педагогическа стратегия в часа на класа. От ефективността на тяхното създаване, усвояване и спазване зависи не само качеството на училищната дисциплина и поведението на учениците, но и техните академични постижения и изграждането на успяващи учещи се общности.

В статията се разглеждат същността и характеристиките на правилата, видовете правила в часа на класа и основните подходи за тяхното усвояване и подкрепа на учениците за спазването им.

Предлага се модел за преподаване и усвояване на групи правила в часа на класа: процедурни, академични, правила за морал и ценности, за култура на поведение и общуване, за социално отговорно поведение, за безопасно поведение.

Анализират се основните насоки за запознаване на учениците с правилата и подходи за тяхното спазване в начална училищна възраст. Посочват се и основни дейности в часа на класа при нарушаване на правилата.

Ключови думи: правила, час на класа, насоки за преподаване и усвояване на правила

TEACHING AND LEARNING RULES IN FORM TUTOR SESSIONS

Lyuben Vitanov

Abstract: Rules are a key component of the positive pedagogical strategy in form tutor sessions. The quality of school discipline and students' behavior, as well as the latter's academic achievements and the establishment of successful learning communities depend on how efficiently rules are established, learned and observed.

The article examines the essence and characteristics of rules, the types of rules in form tutor sessions, the main approaches to rule introduction and to the provision of support to students for rule observance.

A teaching and learning model for groups of rules in form tutor sessions is suggested: procedural, academic, rules related to morals and values, for

behavioral and communicative culture, for responsible social behaviour, for safe behaviour.

The main guidelines for introducing these rules to primary school students and the approaches to their observance are analyzed.

Also, the main activities within form tutor sessions in cases of rule violation are indicated.

Keywords: rules, form tutor session, guidelines for teaching and learning rules

УВОД

Правилата участват в конституирането на училищния и социалния живот на учениците. Тяхното познаване, разбиране и спазване е важен аспект от позитивната педагогическа стратегия в часа на класа.

От ефективността на тяхното създаване, усвояване и спазване зависи не само качеството на училищната дисциплина и поведението на учениците, но и техните академични постижения и изграждането на успяващи общности (Jones & Jones, 2016, Alter & Haydon, 2017, Aelterman, Vansteenkiste & Haerens, 2018).

Затова в тази статия ще се разгледат основните характеристики на правилата, както и подходите, методите и техниките за тяхното преподаване, усвояване и следване в началните класове.

Правилата са свързани с нормите и процедурите.

НОРМАТИВНОСТ НА ПРАВИЛАТА

Правилото се определя като „установена закономерност, постоянно съотношение между някакви явления; норма“ (<http://talkoven.onlinerechnik.com>).

Правилата са писмени разпореждания, които регламентират и регулират работата на системи или групи, които се спазват от всички членове, участници. Те може да бъдат „регламент или подзаконов акт“ или „обикновени валидни обобщения“, чрез които се контролира поведение (www.merriam-webster.com/dictionary). В този смисъл определена съвкупност от правила създават и поддържат даден вид ред и нормативно го обосновават.

Те могат да бъдат писани или неписани. Неписаните правила обикновено са общовалидни за обществото и възрастните. Те са малко на брой, относително дълго използвани, защото са полезни и регулират справедливо отношенията в обществото.

ПРАВИЛАТА КАТО КРИТЕРИИ

Правилата може да бъдат стандарт на преценка, критерий. Чрез тях се определя нормалното, правилно и вярното поведение, действия, постъпки, отношения и др. Така може да се „конкретизират

приемливото и неприемливото поведение“ (Sternberg & Williams, 2014: 573, Alter & Haydon, 2017).

Правилата функционират като образци, стимули и средства за създаване на социален и институционален ред и на комуникативност. Те са технологии за оптимизиране на ученето, инструменти за описание и обяснение на процедури в клас, аргументи за правилност или неправилност на действие, опора при вземането на решение в практически ситуации и др.

ПРАВИЛАТА КАТО ПРОЦЕДУРИ

Правилата се определят и като „предписано ръководство за поведение или действие“ (www.merriam-webster.com/dictionary). Те определят начини или предписания за извършването на различни действия в ученето, отношенията, играта и др. (www.oxfordlearnersdictionaries.com).

Правилата включват в себе си множество процедури – „методи за изпълняване на дейностите по подреден начин“ (Sternberg & Williams, 2014: 573). Те посочват конкретни начини и действия за изпълняване на задачите и задълженията на учениците. Така правилото се проявява във вид на проста процедура, естествено възникнала или специално създадена за повлияване на нещо. Процедурният характер на правилата е свързан с набор от компоненти – „прийоми“, „похвати“, „стъпки“, „техники“ „промеждутъчни цели“ и др.

Правилата възникват и се прилагат както самостоятелно, така и в определена последователност от правила.

ПРАВИЛА И СИТУАЦИИ

Повечето правила се отнасят до специфичен контекст, имат конкретно, специфично действие и са ситуирани. Така те служат за „овладяване на конкретна ситуация“, „смисли и обстановка“. Например за правилата в конкретен клас, празник, екипна дейност, безопасност, култура на поведението и др.

Рефлексивната ситуация, ако е успешна, приключва с формулиране на конкретно правило – процедура, критерий или идея (извод), или набор от правила. Така тя изпълнява „нормативна функция в познавателния, практическия и личностен опит на субекта“ (Minchev, 2016: 56, 60–61).

ВИДОВЕ ПРАВИЛА В ЧАСА НА КЛАСА

В часа на класа се преподават и усвояват разнообразни правила, които може да се обединят в няколко групи: процедурни, академични, правила за морал и ценности, за култура на поведение и общуване, за социално отговорно поведение, за безопасно поведение (вж. Фигура 1.)

Фиг. 1. Видове правила в часа на класа

Процедурни правила, свързани с училищния правилник и дисциплина

Те са свързани със спазване на правилата от правилника на училището, който съдържа редица права и задължения. Правата са свързани и с отговорности за спазването им спрямо учителите и другите съученици. Такива са процедурите по ползването на библиотеката, получаването на информация и консултация, участието в проектни дейности, подкрепата за личностното развитие, изразяването на мнение, детското участие и участие в училищното самоуправление.

Задълженията се отнасят до процедурите за присъствие в учебните часове и занимания, съхраняване на авторитетите на училището и училищната общност, развитие на добрите традиции, зачитането на правата, честта и достойнството на другите.

Много правила и процедури са свързани с облекло и външен вид, носенето на опасни предмети, воденето на ученичката книжка и бележника за кореспонденция, използването на електронни устройства и др.

Важни правила се отнасят до поведението в класната стая и в училище.

Академични правила, свързани с ученето и самоподготовката

Те се отнасят до процеса на обучение, правилата за учене и самоподготовка. Тук се включват и правила за участие в дискусии, изпълнение на учебни задачи, отговаряне на въпроси, работа по проекти, опитно-изследователска работа, проучвания, работа в екип и др.

Академичните правила са свързани и с правила за ефективно учене и други умения за учене, като например концентрирането върху задачи, довършване на започнатото, уменията за търсене на информация, творчество и критично мислене, умения за възпроизвеждане, конвергентност и дивергентност, трансфер и др.

Тук може да се включат и важни правила за развитието на умения, свързани с вниманието, паметта и мисленето.

Правила, свързани с морала и ценностите

Те включват редица правила, свързани с отношение и нагласи към ценността на живота на хората и природата, достойнство, свобода, мир, обич, приятелство, отговорност, дружелюбие, искреност, честност,

ангажираност, състрадание, уважение и помощ към възрастните, семейството и по-слабите или тези в нужда, уважение към културата и чуждата собственост и др.

Усвоят се и правила, свързани с правата на човека. Важни са и правилата, свързани с ценностите на демокрацията като правото на разумна лична автономия, равенство, право на глас и участие, но и съобразяване с решенията и действията на мнозинството.

Правила, свързани с културата на общуване и поведение

Тези правила се отнасят до уменията да се обменя устна, писмена или друга информация. Включват правила за създаване, изпращане и приемане на съобщения и информация както невербална, така и с използване на информационни технологии. Правилата се отнасят до умения за изказване, например краткост, яснота, въздържане от импулсивни и необмислени реплики и разговори, деловитост и др. Важни правила са свързани и с уменията да се слуша активно, да се проявява съпричастност и ангажираност в комуникацията, да се уважава и изслушва чуждо мнение, и др.

Тук се включват и добрите обноски, взаимното уважение, въздържането от агресия, включително вербална и др.

Правила за социално отговорно поведение и за устойчиво развитие

Учениците усвояват правила за отговорно поведение към училището, класа, семейството, общността, приятелите. Важни са правилата за опазване на училищната и обществената собственост, за опазване на обществения ред, както и правилата за отговорното поведение към разходването на природните и обществените ресурси и др.

Социално отговорното поведение включва и правила, свързани с опазване хигиената на обществени места, грижата за природата, опазването на ресурсите и ограничаването на неразумното потребление, използването на много опаковки, замърсяване и др.

Правила за безопасно поведение

Те се отнасят до здравословното хранене, опазването на своето и здравето на другите, безопасно поведение при игри, в междучасие и активен отдих. Важни правила се усвояват и за безопасно поведение при движението на пътя, при защита от бедствия и аварии, както и оказването на първа помощ.

СЪЗДАВАНЕ, УСТАНОВЯВАНЕ И РЕГУЛИРАНЕ НА ПРАВИЛА

Усвояването на правилата трябва да бъде добре планирано и организирано от учителите. То включва два основни процеса – запознаване

с правилата и педагогическа реакция – подходи и действия за тяхното спазване и при нарушаване.

НАСОКИ ЗА ЗАПОЗНАВАНЕ НА УЧЕНИЦИТЕ С ПРАВИЛАТА

Ориентация към основните ценности и училищния правилник

Правилата в класната стая трябва да са насочени към изграждане на колективни демократични ценности като равнопоставеност, хуманизъм, зачитане правата на детето, подкрепа, позитивен организационен климат и дисциплина, и др. (Law on Preschool and School Education, 2015).

Те трябва да се основават на училищния правилник, като включват неговите основни насоки, изисквания и процедури. Затова правилата се отнасят най-вече до задълженията на учениците и до взаимно уважение, самоуважение, оптимизъм, емпатия и насърчение.

Универсалност и брой на правилата

За да бъдат ефективни правилата в първи клас, трябва да бъдат малко на брой и да имат универсален характер. Изследванията показват, че те трябва да бъдат от три до пет за всяка отделна процедура. В следващите класове могат да започнат по-системно да се преподават повече и по-конкретни правила и процедури (Sternberg & Williams, 2014: 578).

Формулировка на правилата

Много педагогически изследвания и добра практика посочват, че ефективно усвояване и спазване на правилата е свързано с тяхната позитивна формулировка и представяне. Така те описват моделите, образците и желаното, а не грешното или нежеланата дейност или поведение. Този подход обаче не включва важни групи правила, свързани с безопасното поведение.

Препоръчва се също правилата да бъдат описвани кратко и ясно (Alter & Haydon, 2017). Те трябва да бъдат прости за представяне и лесни за осъзнаване, за да се превърнат в желано поведение. Сложното правило трябва или да не се представя, или да бъде разделено в набор от прости правила или процедури.

Важно е да се отбележи, че правилата може да се формулират съвместно с последствията за тяхното спазване или неспазване. Те се свързват както с поощренията, наградите, наказанията и ограниченията, така и с обясняване на последиците за развитието на общността на класа и проблемите за училищната дисциплина.

Устойчивост на правилата

Правилата трябва да бъдат категорични критерии за поведение, организация и движение в училищната общност. Понякога правилото

допуска изключения, но ако те са много, става трудно неговото приложение. Затова изключенията трябва да бъдат редки и добре обяснявани и обосновани. Те трябва да се регистрират и коментират както от учителя, така и в дискусии в часа на класа.

Така правилата трябва да бъдат внимателно и аргументирано допълвани, променяни или преработвани през цялата година с общото участие на всички, но под ясното ръководство на възрастния.

Визуализация на правилата

Счита се, че визуалното представяне на правилата е ефективна педагогическа практика (Scott et al., 2011). Най-често това става чрез изписването им на дъската, представяне чрез постери, плакати, рисунки и др.

Много ефективни могат да бъдат снимки и кратки видеоматериали, които да покажат правила и процедури, например правила за пресичане на светофар, поведение при гръмотевична буря и др. (вж. pravila.bg).

Така визуализацията се превръща в полезен подход за установяване на общност, която спазва правилата в клас.

Участие на учениците в създаването на правилата

Много ефективни учители подкрепят правилата в клас, като ги обсъждат и приемат съвместно с учениците. Известна е системата за многоетапен интерактивен процес за създаване на правила на Jones & Jones (2016). Тя включва ефективен процес на събиране отзивите на учениците, техните предложения, становища и наблюдения. Те се записват и обобщават, за да се превърнат в общи правила в клас.

Етапи на преподаване на правила

Много автори препоръчват преподаване на правилата в класната стая да става както преподаването и усвояването на академичните знания. Този подход включва няколко етапа: представяне, посочване на правило, обясняване и обосновка, даване на примери и изключения, включително и за нарушаването му, включване на учениците в поведение, дейности, включително и ролеви игри, свързани с правилото (Scott et al. 2011, Kerr & Nelson, 2010).

Предлагат се и различни методи и техники за преподаване на учене. Някои от тях включват отделни уроци, други предлагат части от учебното време само в началото и в края на часа. Описва се и опит за преподаване на правила за кратко време в един учебен час през деня и др. (Evertson & Emmer, 2017).

Към етапите за преподаване и усвояване на правила могат да се добавят и други, например: дискутиране, сравняване, оценяване, включване в система от други правила и процедури и др. (Scott et al. 2011).

ПОДХОДИ И ДЕЙСТВИЯ ЗА СПАЗВАНЕ НА ПРАВИЛАТА И ПРИ НАРУШАВАНЕТО ИМ

Подкрепа на правилата с примери и регулярно напомняне

Учениците от началното училище е добре да получават ясни и достатъчни на брой примери за поведение, ограничено или забранено от определено правило. Важно е също така те да обсъждат тези примери (Evertson & Emmer, 2017).

Малките ученици имат нужда от постоянно напомняне на базисните правила и процедури и подкрепа. Това трябва да се осъществява през цялата учебна година. Важно е да се потърси и подкрепата на родителите.

Някои автори смятат, че правилата трябва да се припомнят ежедневно, като се представят различни варианти от устно напомняне до плакати, направени от учителя или самите ученици и много др. (Evertson & Emmer, 2017).

Подкрепа на правилата с награди

Преподаването и усвояването на правилата се реализира и чрез „оперантното обуславяне“. При него учителят използва система от награди и наказания, за да постигне поведение, насочено към спазването на правилата. Умелото прилагане на този подход може да бъде достатъчно ефективен (Barbarin & Miller, 2009: 3–13).

Могат да бъдат използвани различни видове подкрепа чрез награди. Положителната подкрепа включва различни одобрения на поведение или изпълнение на процедури като оценки, похвали, коментари и др. Те може да бъдат отправяни към отделни ученици или към целия клас.

Подкрепата може да се осъществи и по различни времеви начини, наречени графици (Sternberg & Williams, 2014: 368). При графика на непрекъснатата подкрепа ученикът е стимулиран винаги при изпълнение на правилата и процедурите. Това може да става и чрез фиксирана подкрепа – награда след определен брой правилно изпълнени процедури или време на спазване на правило.

Подкрепата може да бъде и невербална, чрез усмивка, поздрав, кимане и др. Много ефективни учители използват разнообразни символни и материални награди като печати, звездички, знаменца, картички и др.

Ефективна е и системата на условните договори, която включва общи или индивидуални споразумения между учители и ученици. (Sternberg & Williams, 2014: 598).

Често учителите прилагат и отрицателна подкрепа, която насочва учениците към получаване на одобрение, извършване на желана дейност или друго след отстраняване на проблеми в поведението или друга конкретна ситуация. Така те може да напуснат класната стая за почивка или в края на учебния ден, ако са почистили и подредили работните си места или са се приготвили за следващия учебен час (Sternberg & Williams, 2014: 363–364).

Последствия от нарушаване на правилата

Нарушаването на правилата трябва да бъде последователно регистрирано и санкционирано. Това трябва да става отговорно, адекватно и позитивно. Преобладаващо е становището, че заплахите, повишаването на тон, сарказмът и др. са слабо ефективни и често може да доведат до трайно нежелано поведение.

Вместо това се прилагат подходи за запознаване с последиците от нарушаването на всяко правило, както и описаните методи на подкрепа.

Много популярен е и моделът за „Подкрепата за положително поведение“. Той създава среда и възможност за прилагане на ефективни инструкции към всички ученици за поддържане на желано поведение. Подкрепата за положителното поведение включва четири стъпки: прогнозиране, профилактика, последователност и оценка. Те увеличават възможностите за намаляване на проблемното поведение и увеличаване на академичният и социален успех (Scott et al. 2011).

Наказания при неспазване на правила

В много случаи учениците трябва да бъдат наказвани за нарушаване на правилата, особено когато се отнася до безопасното поведение. Затова може да се определят няколко насоки за по-ефективно използване на наказанието за коригиране на неправилно поведение.

На първо място наказанията трябва да бъдат незабавни и последователни. Всяко отлагане може да доведе до погрешни сигнали към нежеланото поведение или нарушаване на правилата. На второ място е подходът за прилагане на наказанието с положителна подкрепа. Това ще даде възможност учениците да приемат конструктивно грешките или нарушенията и да се стремят към промяна. На трето място е размерът на наказанието. То трябва да съответства на размера на нарушението. И накрая, важна е и аргументацията за наказанието (Sternberg & Williams, 2014: 372–373).

Ефективните учители прилагат и още един важен подход. При него те осъществяват подкрепата на спазването на правилата публично, но наказанията при нежелано поведение осъществяват лично и диференцирано.

Интрализация или противопоставяне на правила

Усвояването на правилата е важно да бъде системен и последователен процес. Така те постепенно се превръщат от знания в умения и отношения, превръщат се в неосъзнати действия и навици.

Важно е да се отбележи, че макар интрализирането на правилата да е труден процес за малките ученици, той трябва да бъде системно провеждан, за да може правилата да бъдат приети като свои и следвани, вместо да бъдат принудени да ги следват. Принудителното спазване

на правила в много случаи води до формиране на агресивност, нежелано поведение и дори противообществени прояви извън училище (Aelterman et. al., 2018: 22–40).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Правилата са важна част от изграждането на позитивна образователна среда в училище. Те могат да се групират като процедурни, академични, правила за морал и ценности, за култура на поведение и общуване, за социално отговорно поведение, за безопасно поведение. На тази основа се изгражда и модел за преподаване и усвояване на правила, който включва по-ефективни методи, техники и процедури за тяхното интрализиране, спазване и следване в начална училищна възраст.

Прилагането на този позитивен педагогически подход, основан на правилата, може да доведе до подобряване на училищната дисциплина и поведението на учениците, до подобряване на академичните постижения и до изграждането на успяващи учещи се общности.

Той може да бъде полезен в ежедневната педагогическа работа на учителите и класните ръководители.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Минчев, Б. (2016). Участие на Аза, правилата и смисловият контекст в рефлексивната ситуация. Стратегии на образователната и научната политика. Vol. 24, N 1. [Minchev, B. (2016). Uchastie na Aza, pravilata i smisloviya kontekst v refleksivnata situatsiya. Strategii za obrazovatelna i nauchna politika. Kn. 24, N 1.]
- Закон за предучилищното и училищното образование. Обн. ДВ., бр. 79 от 13.10.2015 г., посл. изм. ДВ. бр. 24 от 22.03.2019 г., посл. поп. ДВ. бр. 42 от 28.05 2019 г. [Law on Preschool and School Education Act. Promulgated, State Gazette No. 79/13.10.2015, Effective 1.08.2016. Retrieved 20.07.2019]
- Стърнбърг, Р., Уилямс, У. (2014). Педагогическа психология. София: Изток-Запад. [Sternberg, R. & Williams, W. (2014). Educational Psychology. Sofia: East-West.]
- Aelterman, N., Vansteenkiste, M., & Haerens, L. (2018). Correlates of students' internalization and defiance of classroom rules: A self-determination theory perspective. *British Journal of Educational Psychology*, 89, 22 – 40.
- Alter, P., & Haydon, T. (2017). Characteristics of Effective Classroom Rules: A Review of the Literature. Article in *Teacher Education and Special Education. The Journal of the Teacher Education Division of the Council for Exceptional Children*, 1 –14.
- Barbarin, O. A., & Miller, K. (2009). Developmental Science and Early Education. An Introduction. In A. Barbarin & B. Wasik (Ed.). *Handbook of Child Development and Early Education*. NY: The Guilford Press.

Evertson, C., & Emmer, E. (2017). Classroom Management for Elementary Teachers. NY: Pearson.

Jones, V., & Jones, L. (2016). Comprehensive classroom management: Creating communities of support and solving problems. Boston: Pearson.

Kerr, M., & Nelson, C. M. (2010). Strategies for addressing behavior problems in the classroom. Upper Saddle River, NJ: Pearson.

Scott, T. M., Anderson, C. M., & Alter, P. J. (2011). Managing Classroom Behavior Using Positive Behavior Supports. Upper Saddle River, NJ: Pearson.

www.merriam-webster.com/dictionary

www.oxfordlearnersdictionaries.com

www.pravila.bg

<http://talkoven.onlinerechnik.com>

www.merriam-webster.com/dictionary

За автора:

Доц. д-р Любен Витанов е преподавател в СУ „Св. Кл. Охридски“, ФНОИ, катедра „Начална училищна педагогика“. Неговите области на научни интереси са методиката на педагогическата работа в часа на класа, методиката на обучение по технологии и предприемачество, методите за активно учене и др. Има повече от 50 научни публикации. Автор е на национално одобрени учебници и учебни помагала за ученици от първи до осми клас.

Адрес: София, бул. „Шипченски проход“ № 69А.

E-mail: lvitanov@uni-sofia.bg

About the Author:

Associate Professor PhD Lyuben Vitanov is a lecturer at Sofia University, “St. Kliment Ohridski“, Faculty of Education Sciences and the Arts, Department of Primary School Education. His areas of scientific interest are the pedagogical work in class, the technology and entrepreneurship education, the active learning and more. He has more than 50 scientific publications. He is the author of nationally approved schoolbooks for primary students.

Address: 69A Shipchenski Prohod Blvd., Sofia.

E-mail: lvitanov@uni-sofia.bg